

ЗМІНИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ ПОДОЛЯН НАПРИКІНЦІ XVIII – В СЕРЕДИНІ XIX ст.

У статті зроблена спроба проаналізувати зміни в освітньому рівні та системі ціннісних орієнтирів населення Подільської губернії з часу приєднання до складу Російської імперії до середини XIX ст.

Ключові слова: заклади, знання, освітній рівень, сім'я, світоглядні цінності, Поділля.

В сучасних умовах зростає науковий інтерес до вивчення й розкриття досвіду про розвиток освітньої сфери як на всеукраїнському, так і регіональному рівнях. Зацікавлення духовно-культурним надбанням українців кінця XVIII – першої половини XIX ст., зокрема подолян виявляли в різні часи П. Батюшков, В. Геринович, В. Гульдман, Н. Данильченко, К. Доброловський, М. Коялович, І. Левицький, А. Лотоцький, М. Сімашкевич, С. Сірополко, Ю. Сіцінський, І. Скворцов, І. Федоров, А. Якубович та інші. Із сучасних дослідників проблеми розвитку освіти на Поділлі в досліджуваному періоді помітно виділяються А. Баженов [23], Ю. Блажевич [39], Е. Зваричук [21], А. Опря [24], В. Серкізюк І.П. Сливка [29], П. Слободянюк [31], В. Смолінський [32-35], А. Філінюк [38] тощо.

Ю.І. Блажевич і Г.В. Степаненко у своїх кандидатських дисертаціях розглядають питання становлення та розвитку православної освіти в Подільській єпархії у досліджуваній період через призму духовно-релігійних перетворень [39; 40].

У розумінні та з'ясуванні політичних, соціальних та духовно-культурних процесів на території Подільської губернії кінця XVIII – першої половини XIX ст. надають численні праці професора Кам'янець-Подільського державного університету А.Г. Філінюка, де розкрито на сучасній методологічній основі становище, в якому розвивалося Поділля, культура регіону після його приєднання до Росії, і ту атмосферу, яка існувала в духовно-релігійному просторі краю [37].

Не зважаючи на те, що останнім часом опубліковано чимало праць на цю проблематику, питання зміни освітнього рівня та світоглядних цінностей подолян наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. поки що в літературі не висвітлено.

Мета нашої розвідки – розкрити зміни в системі освіти мешканців Подільської губернії наприкінці XVIII – першої половини XIX ст.

У період з кінця XVIII до середини XIX ст. в суспільному житті українців відбулись надзвичайно важливі суспільно-політичні, соціально-станові, економічні та духовно-культурні трансформації. Адже включення у загальноімперський простір передбачало перетворення краю не тільки в частину території, а й складову політичних, економічних, соціальних і культурних взаємодій. Вони були викликані низкою причин. По-перше, внаслідок насильницьких поділів Речі Посполитої Поділля разом з іншими землями Правобережної України було включене до складу Російської імперії і стало розвива-

тися під впливом інкорпораційної політики самодержавства, яке зайняло фактично ворожу позицію до духовності і культури титульного населення, цілеспрямовано руйнуючи специфіку й особливості його менталітету. По-друге, царизм переніс на його територію найжахливіші феодално-кріпосницькі відносини, які не лише гальмували соціально-економічний, а й освітньо-культурний розвиток. По-третє, розвиток освіти і світоглядних цінностей зумовлювали зростаюча потреба в знаннях у зв'язку із зародженням нових виробничих відносин і запровадженням в галузі господарства машин, техніки і обладнання. По-четверте, на освітньо-культурну сферу подоляні значний вплив мали релігійні зміни: якщо вони в уніатській церкві вбачали засіб своєї ідентичності та культури, то в православ'ї – могутнього союзника в боротьбі з поневоленням Річчю Посполитою та римо-католицькою церквою. По-п'яте, подоляни залишалися аграріями, що, за виразом О.П. Реєнта, «визначальним чином вплинуло на формування психологічного, соціокультурного архетипу, а також здатність суспільства до самоорганізації, усвідомлення корпоративних та національних інтересів та їх захисту» [28, с.109].

На такі виклики царизм змушений був реагувати. Він усвідомлював, що для інкорпорації місцевого населення в «загально-російське тіло» недостатньо значних військових сил на території краю, проведення адміністративно-територіальних реформ і заповнення управлінських кабінетів російськими чиновниками. Потрібно було змінити світогляд місцевого населення, перетворити нових підданих на вірнопідданих імперії й, у кінцевому рахунку, здійснити його повну русифікацію. Обійтись у цьому без освіти і православної церкви було не можливо [18, с.160-179].

Тим більше, що необхідність отримання дедалі більших доходів, поглиблення спеціалізації сільського господарства і його підпорядкування ринку, активізація торговельно-економічних зв'язків, становлення промислового виробництва, поставили на порядок денний потребу певного рівня знань серед населення. На той час було цілком очевидно, що ефективність господарювання значною мірою залежала від освіченості населення і застосування нагромадженого досвіду. Лише освічені люди могли самостійно знайомитись із новинками у різних галузях знань, краще і швидше опанували різного роду ремісничі спеціальності. В свою чергу, це спричинило необхідність піднесення освіти і народного шкільництва.

На час приєднання Поділля до Росії навчальні заклади в краї функціонували в структурі православних, уніатських і католицьких парафій [32]. Діти здобували освіту в дяківських школах, які утримувалися на кошти батьків, а вчителями в них були дяки, що навчали елементарної грамоти. Але такі школи почали занепадати і на зламі XVIII–XIX ст. майже зникли [25, с.1135-1138]. Уцілілі на початку XIX ст. в Брацлавському, Вінницькому, Літинському, Могилівському повітах парафіяльні школи були в такому жалюгідному стані, що під час ревізії 1820 р. їх не віднесли до числа діючих.

Достатньо розгалужену систему освіти, яка здебільшого контролювалася римо-католицькою та греко-католицькою церквами [34,

с.20-22]. Закладами освіти головним чином опікувалися релігійні установи, передусім римо-католицьке та греко-католицьке парафіяльне духовенство, монастирі та ордени (францисканці, єзуїти, домініканці, кармеліти, василіани). Розуміючи це, царський уряд із перших днів свого панування став обмежувати можливості польського шкільництва та формувати російську систему освіти. Зробити це було особливо важко з поляками, які були в регіоні панівним етносом й мали усі атрибути державної нації. Одним із них була польська система освіти, зорієнтована на потреби Речі Посполитої.

Згідно з іменним указом від 1 серпня 1797 р. школи Подільської губернії були переведені в підпорядкування російських органів влади, а відповідальність за матеріальну базу була покладена на римо-католиків, які повинні були направляти на їх утримання частину доходів.

Поряд із цим почався наступ на існуючу в краї систему освіти. Це проявилось в утисках, яких зазнавав орден василіан, що утримував значну частину шкіл Правобережної України. Як наслідок, до 1795 року майже усі василіанські монастирі Брацлавського намісництва були переведені у православ'я [8, с.608-611].

Проте усі зусилля як державних органів, так і православної церкви не давали бажаного результату в західних, зокрема Подільській губернії. Це було зумовлено низкою причин. По-перше, до освітньої реформи вороже поставилася місцева еліта (польська та ополячена шляхта) та католицька церква, які все ще домінували в краї. По-друге, місцевому керівництву не вистачало коштів на втілення задуманого в життя. По-третє, не вистачало необхідних вчительських кадрів.

Павло I прихильно ставився як до поляків, так і до римо-католицької та греко-католицької церков. Він повернув багатьом шляхтичам їхнє майно та права. Почала відновлювати свій вплив, у тому числі й на освіту, католицька церква. Василіанським монастирям було дозволено відновити свою діяльність, зокрема й освітню. Як наслідок, у краї відновила функціонування триступенева шкільна система, що ґрунтувалася на багатолітній традиції, яку в Речі Посполитій реформували в останній чверті XVIII ст.

Спостерігаючи успіхи польської освіти, царизм не полишав спроби підпорядкувати її своїм інтересам. Засобами досягнення цього мали стати уніфікація структури навчальних закладів і запровадження вивчення в школах усіх рівнів російської мови, покликані внести в їх діяльність «російський дух» [6, с.390]. Більше того, уряд піклувався не тільки про розвиток народної початкової освіти і прилучення простого народу до знань, скільки про створення різноманітних перешкод на шляху зростання народної самосвідомості. Тому в більшості населених пунктів навчальних закладів не було. А там, де їх відкривали не вистачало коштів для придбання підручників та інших наочного приладдя. У більшості випадків обов'язки учителів покладалися на служителів церкви. Але вони не мали ні фінансів, ні хисту, ні бажання займатися навчанням дітей.

Між тим, більшість кріпаків вважала, що освіта є прикриттям додатком до панщини, який відволікає робочу силу з господарств-

ва, а поміщики дивились на освіту своїх «холопів» як на даремну трату часу. Здебільшого польські пани змушували залежних від них священиків припиняти в школах заняття від ранньої весни до пізньої осені. Саме тому духовні правління серед причин відсутності шкіл при церквах називали небажання парафіян віддавати своїх дітей до школи, протидію і свавілля поміщиків, нестачу приміщень, палива, підручників тощо.

Відтоді освітньо-культурні перетворення відбулися не тільки за великодержавними та синодальними взірцями а й відзначалися значним польським впливом, який тривав щонайменше до початку 30-х рр. XIX ст. Освіта фактично перебувала в руках поляків, які щедро її фінансували задля насадження католицизму в українському середовищі. Приклад у цьому подав А. Чарторийський, утримуючи в Меджибізькому замку повітову школу.

До того ж, підтримку і покровительство їм надавали Павло I та Олександр I і візитатор Ф. Чацький. В краї поставали нові католицькі монастирі і костьоли, а при них – школи та училища. Відновили свою діяльність єзуїтські школи в Кам'янці-Подільському і Вінниці, а василіанські – у Барі й Немирові [22, с.36]. В 1813 р. всі польські духовні школи краю були виведені з-під впливу Міністерства народної освіти та підпорядковані Департаменту духовних справ інших віросповідань Міністерства внутрішніх справ. У шкільництві й далі панувала польська мова. Якщо в 1821 р. тут функціонувало 34 католицьких училища, то в середині 20-х рр. – 44, зокрема й у Кам'янці, Городку, Сатанові, Тарноруді, Проскурові, Дунаївцях, Зінькові, Ярмолинцях та інших містах і містечках. На виконання рішення римо-католицького духовенства в Кам'янці-Подільському з'їзду (1804 р.) зусиллями з'явилися школи при монастирях летичівських домініканок і ярмолинецьких бернардинів [11, с.230].

Зі страху перед впливом французької революції у 1801 р. була проведена ревізія підручників, посібників, іншої літератури навчальних закладів Подільської губернії. Книги, пронизані антимонархічними ідеями, були заборонені для використання у навчальному процесі. Після перемоги над Наполеоном і особливо після придушення польського повстання 1830-1831 рр. цензура на навчальну літературу стала ще жорсткішою. Відтак під заборону попала більшість книг польських авторів на історичну тематику, а особам польського походження – навчання і виховання дітей.

Позитивних змін у систему освіти не внесла і реформа системи освіти, що розпочалася в 1803 р. Адже ані царизм, ані поміщики не були зацікавлені в освічених кріпаках. Уряд поставив завдання уніфікувати існуючу в регіоні мережу освітніх закладів й провести в них русифікацію. Ці установки були закладені в нові Правила народної освіти, за якими у кожній парафії або на дві парафії мали відкрити парафіяльні училища як початкова ланка освіти. Вони створювались при церковних парафіях і організаційно підпорядковувалися в казенних селах священику та одному авторитетному мешканцю, у поміщицьких селах – їх власникам. Навчання продовжувалося 4-6 місяців у селах і до одного року – в

містах. Дітей навчали переважно польською мовою читати, писати, перших дій арифметики, основ православної віри.

В липні 1804 р. уряд затвердив розпорядження про облаштування у Віленському навчальному окрузі училищ, що надало планам А. Чарторийського державної підтримки. Така система опіки влади над освітніми закладами не влаштувала куратора Т. Чацького. Тому він зробив спробу замінити її на контроль з боку дворянства та духовенства. У 1807 р. була створена нова система нагляду за початковими школами, в якій головну роль відігравали місцеві дворяни та духовенство [30, с.206-208].

Користуючись підтримкою російських високопосадовців, Т. Чацький та А. Чарторийський взялися за подальшу розбудову польської освіти. Ще до затвердження «Правил народної освіти» А. Чарторийський отримав дозвіл міністра освіти відкривати у навчальному окрузі середні та початкові школи. Пізніше він запропонував створити єдину систему освіти за такою структурою: гімназії з 4-річним терміном навчання (в губернських містах), повітові училища з 2-річним терміном навчання (в повітових центрах) та початкові церковнопарафіяльні школи з одним роком навчання (відкривалися при кожному костьолі). При цьому великі надії покладалися на римо-католицьку церкву, яка мала значний досвід в організації освіти та надати гроші на відкриття й утримання шкіл. І ці сподівання виправдалися. В жовтні 1803 р. з ініціативи Т. Чацького в Луцьку відбувся з'їзд католицького духовенства делегати якого запропонували відкрити на Поділлі 26 парафіяльних училищ і парафіяльні школи при кожному костьолі [9, с.50-51]. В цьому плані активно працював Кам'янецький єпископ Дембовський, стараннями якого були відкриті школи в Тиврові, Летичеві, Мурафі, Тульчині, Сокольцях, Солобківцях, Шарівці та інших населених пунктах Подільської губернії [21, с.137]. Між тим у православних священників, які повинні були відкривати школи, не було засобів. У більшості існуючих шкіл, не вистачало класних меблів. Навколо їх приміщень не було паркану, огорожі, подвір'я, городу, земельного наділу [5, с.573-577].

За Олександра I царизм все таки зробив спробу підпорядкувати собі існуючу в краї систему освіти. В 1803 р. Було створено Віленський навчальний округ, до якого увійшли й губернії Правобережної України (Київська, Волинська та Подільська). Його очолив відомий польський діяч Адам Чарторийський. Генеральним візитатором училищ шкільної округи, яка включала в себе усі її губернії (Київську, Волинську, Подільську), указом царя був призначений Тадеуш Чацький [9, с.49].

За таких обставин міністерство народної освіти вирішило провести освітню реформу. По-перше, розвиток мережі початкових шкіл і народних училищ мав стати альтернативою польським навчальним закладам. По-друге, в системі навчальних закладів була змінена частина предметів і здійснена заміна спрямованості навчального процесу. Серед нових предметів з'явилась російська історія, а мовою навчання стала російська [36, с.47]. І це зако-

номірно, адже імперії потрібні були слухняні та покірні піддані. Відтак абсолютна більшість дітей корінного населення була приречена на безграмотність або в кращому випадку – на мінімум знань, який допомагав владі і дворянам привласнювати результати їх праці й пригнічувати здатність до опору.

Починаючи з 1804 р., основним типом навчальних закладів для селян стали парафіяльні та повітові училища, на утримання яких царський уряд коштів не виділяв. Їх утримання повністю покладалося в державних селах – на самих селян, а в поміщицьких – на поміщиків. Цим і визначалося становище початкових шкіл. Основна маса селян не мала змоги утримувати їх, а поміщики взагалі не вважали за потрібне виділяти на це будь-які кошти [23, с.160-163].

Уряд вважав за потрібне створити в Києві університет, який мав стати центром культурного, освітнього розвитку Південно-Західного краю імперії. Ця ідея викликала занепокоєння польської еліти, яка розуміла, що це покладе край їхній гегемонії в освітній галузі. І коли в 1805 році до Києва приїхав міністр освіти граф Завадовський, Т. Чацький мотивуючи існуванням Харківського університету переконав чиновника відмовитись від неї. Цим фактично й забезпечив полякам право на колонізацію краю.

На початку 20-х рр. XIX ст. в губернії діяло чотири таких училища: Барське, Вінницьке Кам'янецьке і Немирівське. Навчалася в них всього 1444 учні, переважно з дворян та шляхти. Навчальний процес забезпечував 51 вчитель. Функціонували вони в пристосованих, тісних приміщеннях: Барське, Вінницьке і Кам'янецьке – у монастирських будівлях, а Немирівське – в будинку графа В. Потоцького [1, арк.6]. З 1801 р. у Вінницькому народному училищі було введено малювання, а в Барському та Немирівському училищах – гру на інструментах. У навчальному плані Барського училища в 1825 р. було 22 предмети [7, с.501-504]: крім вищезгаданих – логіка та риторика, землеробство, садівництво тощо [29, с.190-191].

Другу ступінь в системі початкової освіти краю складали повітові духовні училища: спочатку двокласні, а з прийняттям статуту 1828 р. – трикласні [15, с.197-204]. Їх двері були відкриті лише для дітей поміщиків, дворян, духовенства і чиновників неукраїнського походження. Тільки окремі сільські діти могли навчатися в одно- та двокласних парафіяльних училищах, яких було обмаль. Зокрема, у 1804 р. в губернії їх функціонувало 21, в 1825 р. – 44, в 1830 р. – 47 таких шкіл, де навчалася всього 1133 учнів [16, с.235-241], з них тільки 40 дівчат. Відкриття і функціонування в Подільській губернії таких училищ і запровадження в них Правил народної освіти було пронизано духом русифікації. Відповідно до статті 34 глави другої, у навчальних закладах першого і другого рівнів вводилося обов'язкове вивчення учнями граматики російської, польської, німецької, французької, латинської та грецької мов [17, с.281-287]. Учителів в училищах було небагато, в середньому не більше трьох, їх фаховий рівень, за деякими винятками був низький.

Більшість із них мала домашню освіту або навчалася читати і співати в церкві, де й освоїла порядок богослужіння і вико-

нання церковних таїнств, суворо дотримуючись вимог і правил требника Петра Могили [30, с.397]. Тому на зламі XVIII–XIX ст. у Подільській єпархії почалося формування мережі середніх православних навчальних закладів. Зокрема в 1798 р. була створена духовна семінарія [27, с.47]. Її офіційне відкриття відбулося в грудні 1798 р. [10]. Завдяки зусиллям духовенства, насамперед архієрея Іоанікія, були зібрані 130 дітей, котрі розпочали навчання [27, с.47]. В 1806 р. було розпочато переведення семінарії в губернський центр, яке завершилось в 1808 р [12, с.179-185]. Для потреб семінарії у 1805 р. виділили двоповерховий кам'яний будинок, побудований в останній чверті XVIII століття [13, с.204-210], й закупили три будинки [14, с.432] що сприяло успішному забезпеченню навчального процесу. Таку ж семінарію було створено у Волинській губернії, що функціонувала в приміщенні Острозького Преображенського монастиря [6, с.484-485].

Проте дуже швидко потреба в учителях уповільнилася, значна кількість парафіяльних шкіл припинила своє існування. Така ж доля спіткала і Приворотське училище [3, арк.11]. У 1825 р. воно стало готувати не вчителів, а священнослужителів. І приймали в нього виключно дітей духовенства. Організована згідно з новими настановами, система приходських і повітових училищ нерідко просто не працювала – при училищі були ректор, учитель і наглядач, проте учнів не було жодного.

У 1814 р. Єпархіальне управління відкрило в селі Приворотті Ушицького повіту училище для підготовки учителів народних шкіл, які мали замінити в цій сфері попів і дяків [2, арк.15]. Воно складалося з двох класів і було розраховане на прийом дітей духовенства. Але не зважаючи на накази начальства попи неохоче відпустили своїх дітей для підготовки до роботи вчителями. Тому серед контингенту учнів у перші роки були різночинці, навіть діти селян. Різночинців, які бажали навчатись було багато. Але їх приймали в останню чергу, та виключали з училища за будь-яку провину.

Після повстання поляків у 1830-1831 рр. на Поділлі, за наказом цього міністра були ліквідовані парафіяльні школи при католицьких монастирях і костьолах. Всі католики були позбавлені можливості відвідувати такі заклади. На противагу їм було створено низку нових шкіл при православних церквах на території Подільської єпархії [20, с.82]. Як бачимо, тільки після подій початку 30-х рр. православна церква почала утверджувати свої позиції в освітній сфері.

Становий дворянський характер мали гімназії – середні школи, куди приймали майже виключно дітей дворян і чиновників. Спочатку в гімназіях навчання тривало 4 роки, а за статутом 1828 р. – 7 років. У гімназіях викладали латинську, німецьку і французьку мови, історію, географію, початковий курс філософії і словесних наук, математику, фізику, природознавство, політичну економію, малювання. За статутом 1828 р., що посилював реакцію в галузі освіти, з навчальних планів гімназій було виключено природознавство, філософію і політекономію, а введено викладання «Закону Божого», «Священної й церковної історії», грецької мови.

В січня 1831 р. Волинську та Подільська губернії було виведені зі складу Віденського навчального округу та включені до більш лояльного – Харківського. 14 грудня 1832 р. був створений Київський навчальний округ, до якого ввійшли Волинська, Київська, Подільська та Чернігівська губернії. Організаційні зміни забезпечували більший контроль за навчальними закладами та ослаблював організаційний вплив на них польської аристократії.

В 1832-1833 рр. майже усі школи при монастирях і костьолах були закриті, а ті що залишилися, були повністю підпорядковані цивільному училищному начальству [4, арк.1]. Більше того, російська адміністрація чітко визначила, чим вони могли займатися, а саме: виховання та навчання бідних і сиріт читанню, писанню, рахуванню з обов'язковим вивченням російської мови. Внаслідок вжитих царизмом заходів діяльність римо-католицької церкви в освітній галузі фактично зійшла нанівець.

Коли в 1831 р., згідно з указом Св. Синоду, в Подільську єпархію був направлений професор Київської духовної академії протоієрей І. Скворцов, то він з гіркою зазначав в звіті, що з 128 оглянутих церков Кам'янецького повіту тільки 20 священиків закінчили курс богослов'я [25, с.1028]. На початку 40-х рр. XIX ст. в краї функціонували семінарія, 4 духовних училища, 1 повітове та 4 парафіяльних училища Міністерства народної освіти. Тільки в середині XIX ст., коли розпочалася реформа православних повітових і парафіяльних училищ, на Поділлі розпочався новий етап розвитку та піднесення парафіяльних шкіл.

На початку XIX століття в регіоні: а) практично не було російських навчальних закладів; б) влада не мала точних даних про кількість польських навчальних закладів або ж не бажала показувати в статистичних даних справжній стан речей. Станом на 1840 р. в губернії діяло є 46 парафіяльних народних шкіл, в яких навчалось 246 учнів [35, с.37]. Тому понад 90% населення було неписьменним. Двері навчальних закладів були відчинені лише дітям поміщиків, дворян, духовенства і чиновників [23, с.161].

Отже, аналіз наукової літератури і документальних джерел свідчить, що після 1793 р. шкільництво в Подільській губернії розвивалося в руслі інкорпораційних інтересів царизму й виконувало ідеологічну функцію у вихованні відданих самодержавству мешканців. Упродовж першої половини XIX ст. матеріальний стан шкіл при православних храмах був вкрай незадовільний. Більшість із них не мала постійної фінансової підтримки державних органів і церковних парафій. Їх розвиткові заважало кріпацтво. Мало хто з поміщиків хотів допомагати православної церкві у справі писемності серед селян. До того ж, потрібно було подолати гегемонію поляків у царині освіти.

Список використаних джерел:

1. ЦДІА України в Києві, ф.711, оп.2, спр.295, 96 арк.
2. ЦДІА України в Києві, ф.711, оп.2, спр.471, 15 арк.
3. ЦДІА України в Києві, ф.711, оп.2, спр.598, 44 арк.
4. Державний архів Хмельницької області, ф.228, оп.1, спр.1537, арк.1.

5. Вести из епархии о сельских школах // Подольские епархиальные ведомости. – 1863. – № 14. – С.573-577.
6. Сборник материалов для истории просвещения в России, извлечённых из Архива Министерства Народного Просвещения. – С.-Пб., 1893. – Т.1: Учебные заведения западных губерний 1783–1803.
7. Про порядок викладання навчальних предметів в духовних училищах. Синодська [доповідь]. 1803. Березня 18 // ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. XXVII. – № 20670. – С.501-504.
8. Присоединение к православию остальных униатских церквей в уездах Брацлавской епархии в 1795-96 гг. // ПЕВ. – 1873. – № 18. – С.608-611.
9. Сбитнев И.М. Записки Ивана Матвеевича Сбитнева (Из времени учреждения на Волыни и Подолии, после востания 1831 г., русских школ, взамен польских) / И.М. Сбитнев. – К., 1887. – С.49.
10. Столетний юбилей Подольской духовной семинарии. 1798-1898 гг. – Каменец-Подольский : Тип. С.П. Киржацкого, 1899. – 211 с.
11. Батюшков П.Н. Подолия – историческое описание / П.Н. Батюшков. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1891. – XXXI. – 264 с.
12. Бачинский М. Из истории Подольской духовной семинарии / М. Бачинский // ПЕВ. Часть неофициальная. – 1894. – № 10. – С.179-185.
13. Бачинский М. Из истории Подольской духовной семинарии / М. Бачинский // ПЕВ. Часть неофициальная. – 1894. – № 11. – С.204-210.
14. Бачинский М. Основание Подольской духовной семинарии и первые годы её существования / М. Бачинский // ПЕВ. Часть неофициальная. – 1898. – № 17. – С.432-442.
15. Чернецкий И. Исторические ведения о бывших в м. Шаргороде Могилевского уезда духовной семинарии и духовном училище / И. Чернецкий // ПЕВ. Часть неофициальная. – 1894. – № 11. – С.197-204.
16. Чернецкий И. Исторические сведения о бывших в м. Шаргороде Могилевского уезда духовной семинарии и духовном училище (Продолжение) / И. Чернецкий // ПЕВ. Часть неофициальная. – 1894. – № 13. – С.235-241.
17. Чернецкий И. Исторические ведения о бывших в м. Шаргороде Могилевского уезда духовной семинарии и духовном училище (Окончание) / И. Чернецкий // ПЕВ. Часть неофициальная. – 1894. – № 16. – С.281-287.
18. Блажевич Ю.І. До питання про конфесійну політику самодержавства на Поділлі в умовах інкорпорації краю в Російську імперію на межі XVIII–XVX ст. / Ю.І. Блажевич, А.Г. Філінюк // Наук. праці Кам.-Поділ. держ. ун-ту : іст. науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т.17: На пошану професора В.П. Газіна. – С.160-179.
19. Блажевич Ю.І. Церковне будівництво та конфесійні трансформації у Подільській православній єпархії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / Ю.І. Блажевич // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Т.11: Матеріали сьомого кругого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам.-Поділ. нац. ун-ту». – С.308-320.
20. Верещагіна-Білявська О.Є. Просвітницька діяльність представників Кам'янець-Подільської дієцезії на тлі релігійної ситуації XIV-XIX ст. / О.Є. Верещагіна-Білявська // Зб. матеріалів Всеукр. наук.-теор. конф. «Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне». До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця : ТОВ фірма «Паанер», 2008. – С.78-84.
21. Зваричук Е.О. Діяльність римо-католицької церкви в галузі освіти на Поділлі у першій половині XIX ст. / Е.О. Зваричук // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Поділ. держ. пед. ун-т, 1999. – Т.3 (5). – С.137-142.

22. Лисий А. Нариси історії Подільської (Вінницько-Брацлавської) Єпархії. 1795-1995 / А. Лисий. – Вінниця : Він. єпарх. управління УПЦ, 1995. – 120 с.
23. Нариси Історії Поділля / Л.В. Баженов, О.М. Завальнюк, А.І. Мамалига та ін. – Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. – 327 с.
24. Опря А. Католицька церква на Поділлі : історико-релігійознавче дослідження / А. Опря, М. Попович, В. Смолінський. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1999. – 27 с.
25. О ревизии протоиреем Иоанном Скворцовым Подольской епархии в 1831 г. // Описание документов западно-русских митрополитов : в 2-х т. – СПб. : Синод. тип., 1907. – Т.2: 1701-1839. – 1632 с.
26. Перерва В.С. Національна політика Російської імперії та церковно-парафіяльні школи Подільської єпархії XIX – початку XX ст.: погляд із Санкт-Петербурга / В.С. Перерва // Вісник Кам.-Под. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Історичні науки / [редкол.: В.С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. – Вип. 3: До 20-річчя кафедри історії України – С.389-395.
27. Причишин С. Подільські духовні школи кінця XVIII – середини XIX ст. (до 210-ої річниці заснування Подільської Духовної Семінарії) / С. Причишин // Православ'я на Поділлі : матеріали наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський : Дзвін, 2009. – С.45-48.
28. Реєнт О.П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О. Реєнт. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – 340 с.
29. Сливка П.Г. Освіта на Поділлі в 20-х – 30-х роках XIX ст. / П.Г. Сливка, В.В. Серкізюк // Матеріали ІХ-ої Под. іст.-краєзн. конф. / ред. кол.: Винокур І.С. (голова) та ін. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. міська друкарня, 1995. – С.190-192.
30. Симашкевич М. Римское католичество и его иерархия на Подолии / М. Симашкевич. – Каменец-Подольский, 1872. – С.406.
31. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни і відродження : наукове видання, присвячене 2000-літтю Різдва Христового / П. Слободянюк. – Хмельницький : Хмельн. міська друкарня, 2000. – 266 с.
32. Смолінський В.І. Духовна освіта на Поділлі в умовах одержавленої церкви (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) / В.І. Смолінський // Наук. записки Терноп. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль : ред.-вид. відділ іст. ф-ту «Літопис», 2002. – Вип.14.
33. Смолінський В.І. Культурно-просвітня діяльність Церкви на Поділлі (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / В.І. Смолінський // Наук. записки Терноп. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль : Ред.-вид. відділ іст. ф-ту «Літопис», 2001. – Вип.13. – С.45-49.
34. Смолінський В.І. Освітня та виховна діяльність греко-католицької церкви на Поділлі (XVIII – 1 половина XIX ст.) / В.І. Смолінський // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль : Ред.-вид. відділ іст. ф-ту «Літопис», 2000. – Вип.11. – С.20-22.
35. Степаненко Г. Культурно-освітня діяльність православного духовенства Поділля (XIX – початок XX ст.) / Г. Степаненко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К. : Ін-т історії України НАН України. – 2001. – № 2. – С.214-227.
36. Смолінський В.І. Церква на Поділлі: від найдавніших часів до наших днів. Хроніка подій. Коментарі / В.І. Смолінський. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. – 116 с.
37. Удод О.П. Початкова освіта на Поділлі наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. / О.П. Удод // Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1985. – С.47.
38. Філінюк А.Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія / А.Г. Філінюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – 728 с.

39. Філінюк А.Г. Духовно-релігійне життя Поділля на межі XVIII–XIX ст. / А.Г. Філінюк // Зб. навч.-метод. матеріалів і наук. статей іст. факультету. – Луцьк : Ред. вид. відділ «Вежа» Волин. держ. ун-ту, 2002. – Вип.7. – С.59-66.
40. Блажевич Ю.І. Подільська православна спархія в період становлення та зміцнення своїх позицій у регіоні (кінець XVIII – 50-ті роки XIX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Ю.І. Блажевич. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 19 с.
41. Степаненко Г.В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / Г.В. Степаненко. – К. : Ін-т історії України НАН, 2002. – 23 с.

In the article the done attempt to analyse changes in an educational level and system of the valued reference-points of population of the Podolsk province since joining in the complement of the Russian empire to the middle of XIX of century.

Key words: establishments, knowledge, educational level, family, world view values, Podoliya.

Отримано: 15.10.2012

УДК 37.018:908(477)«1917/1929»

А. М. Железко

РОЛЬ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ У ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ В 1919–1929 рр.

У статті висвітлюється роль освітніх закладів у дослідженні історії рідного краю у 1919–1929 рр. Акцентовується увага на ролі вчителя в краєзнавчих дослідженнях шкіл і на методиці вивчення рідного краю у педтехнікумах.

Ключові слова: краєзнавство, школа, учитель-краєзнавець, вчитель, студент, педтехнікум, методика.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови незалежної України триває процес оновлення змісту освіти, її модернізація. Актуальною проблемою на сьогодні залишається формування національної самосвідомості, виховання патріотизму у громадян. Тому першочергову роль відіграють завдання, спрямовані на відродження історичної пам'яті нашого народу. Саме освітянському краєзнавству відводиться визначальна роль у вихованні молодого покоління: залучення молоді до вивчення історії і культури рідного краю, формування свідомого громадянина держави, виховання любові та поваги до рідної землі. У цьому контексті особливе значення має досвід 1919–1929 рр.: запровадження у єдиних трудових школах комплексної системи навчання, в основу якої було покладено краєзнавство; підготовка вчителів до краєзнавчої роботи; залучення студентів під час канікул поширювати ідеї краєзнавства по містечкам і селам; створення навчально-методичної літератури з краєзнавства.

Аналіз попередніх досліджень. Питання щодо краєзнавчої роботи в освітніх закладах України 1919–1929 рр. певною мірою